

## ONKOLOGIK KASALLIKLARNING YILDAN YILGA KO'PAYIB BORISHI SABABLARI

**Kamilov, D.Y**  
**Tuxtayeva R.T**

*Toshkent davlat tibbiyot universiteti*

**Annotatsiya:** *Hozirgi kunda onkologik kasalliklarning global miqyosda o'sishi jiddiy sog'lik muammosi sifatida davom etmoqda. Ushbu maqola saraton holatlarining ko'payish sabablarini tahlil qiladi, asosiy e'tiborni aholining qarishi, turmush tarzi, atrof-muhit omillari va infeksiyalarga qaratadi. Maqola Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST), Xalqaro Saraton Tadqiqotlari Agentligi (IARC) va boshqa nufuzli manbalarga asoslanadi. Yoshlardagi saraton kasalliklarining ortib borishi alohida ko'rib chiqiladi, bu jarayonda zamonaviy turmush tarzi va atrof-muhitning ta'siri muhim ekanligi aniqlandi. Xulosa sifatida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, erta tashxis hamda atrof-muhitni muhofaza qilish choralari ta'kidlanadi.*

**Kalit so'zlar:** *onkologik kasalliklar, saraton, aholining qarishi, turmush tarzi, atrof-muhit, infeksiyalar, yoshlardagi saraton, profilaktika, erta tashxis.*

### KIRISH

Onkologik kasalliklar, ya'ni saraton, butun dunyo bo'ylab o'lim hamda nogirolikning asosiy sabablaridan biridir. JSST ma'lumotlariga ko'ra, 2022-yilda dunyoda 20 million yangi saraton holati qayd etilgan va 9,7 million odam ushbu kasallikdan vafot etgan. 2050-yilga borib bu raqam 35 millionga yetishi taxmin qilinmoqda. Bu 2022-yilga nisbatan 77% o'sish demakdir. Ayniqsa, 50 yoshgacha bo'lgan yoshlarda saraton holatlari 1990-2019-yillarda 79% ga oshgan, bu zamonaviy hayot tarzi va atrof-muhit omillari bilan bog'liq. Ushbu maqola onkologik kasalliklarning yildan yilga ko'payishining asosiy sabablarini tahlil qilishga bag'ishlanadi, ilmiy adabiyotlar sharhi sifatida tuzilgan bo'lib, global statistik ma'lumotlar va tadqiqotlarga asoslanadi.

**Maqsad:** Maqolaning maqsadi onkologik kasalliklarning global miqyosda ko'payish sabablarini aniqlash, yoshlardagi saratonning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish va profilaktika bo'yicha amaliy tavsiyalar berishdir. Tadqiqot ilmiy adabiyotlar sharhiga asoslanib, eng so'nggi ma'lumotlarni sintez qilishga qaratilgan.

Asosiy qism

#### 1. Aholining qarishi va demografik o'zgarishlar

Dunyo aholisining o'sishi va o'rtacha umr ko'rishning uzayishi saraton holatlarining mutlaq sonini oshiradi. JSST bashoratiga ko'ra, 2050-yilga borib aholining qarishi tufayli yuqori daromadli mamlakatlarda 4,8 million qo'shimcha saraton holati qayd etiladi, past daromadli mamlakatlarda esa o'sish 142% ga yetishi mumkin. Keksa yoshdagi odamlarda hujayra ta'mirlash mexanizmlarining pasayishi va

immun tizimining zaiflashishi saraton xavfi oshishiga sabab bo'ladi. Masalan, 60 yoshdan oshganlarda saraton xavfi 30-40% ga yuqori bo'ladi. O'zbekistonda ham aholining o'rtacha yoshi ortib bormoqda, bu esa prostata, ko'krak va yo'g'on ichak saratoni kabi kasalliklarning ko'payishiga olib keladi.

## 2. Turmush tarzi va xavf omillari

Zamonaviy turmush tarzi saratonning asosiy sabablaridan biridir. Quyidagi omillar alohida e'tiborga loyiq:

**Tamaki iste'moli:** O'pka saratonining 85% i chekish bilan bog'liq. Osiyo mamlakatlarida, shu jumladan O'zbekistonda, chekish darajasining yuqoriligi o'pka saratoni holatlarini oshiradi. Masalan, O'zbekistonda tamaki mahsulotlari, shu jumladan nosvoy, keng tarqalgan bo'lib, bu og'iz bo'shlig'i saratoniga ham olib keladi.

**Semizlik va harakatsizlik:** Semizlik saraton holatlarining 20% ga yaqiniga ta'sir qiladi, chunki u gormonal muvozanatni buzadi va yallig'lanish jarayonlarini kuchaytiradi. AQShda yoshlardagi kolorektal saratonning o'sishi semizlik bilan bog'liq va O'zbekistonda ham shahar aholisi orasida semizlik ko'payib bormoqda.

**Noto'g'ri ovqatlanish:** Qizil go'shtning ko'p iste'moli, meva va sabzavotlarning kamligi, tuzli va qayta ishlangan ovqatlar yo'g'on ichak va oshqozon saratonini oshiradi. 1950-yillardan boshlab fast-food va qayta ishlangan ovqatlarning ko'payishi yoshlardagi saraton xavfini oshirdi.

**Spirтли ichimliklar:** Spirt iste'moli jigar, og'iz bo'shlig'i va ko'krak saratoni xavfini oshiradi. O'zbekistonda spirтли ichimliklar iste'moli nisbatan past bo'lsada, so'nggi yillarda yoshlar orasida bu ko'rsatkich oshib bormoqda.

## 3. Atrof-muhit omillari

Atrof-muhitning ifloslanishi saratonning muhim sabablaridan biridir:

**Havo ifloslanishi:** JSST ma'lumotlariga ko'ra, havo ifloslanishi global miqyosda o'pka saratonining 15% ga yaqiniga sabab bo'ladi. Toshkent kabi yirik shaharlarda avtomobil gazlari va sanoat chiqindilari saraton xavfini oshiradi.

**Mikroplastiklar va toksinlar:** Mikroplastiklarning inson tanasida to'planishi va E. coli kabi bakteriyalarning DNK ga zarar yetkazuvchi toksinlari yoshlardagi saratonning potentsial sababi sifatida tadqiq etilmoqda. O'zbekistonda Orol dengizi atrofidagi ekologik muammolar mahalliy aholida saraton xavfini oshirishi mumkin.

**Ultrabinafsha nurlanish (UV):** Iqlim o'zgarishi tufayli ozon qatlamining yupqalashishi teri saratoni (melanoma) xavfini oshiradi. JSST ma'lumotlariga ko'ra, UV nurlanishi global miqyosda teri saratoni holatlarining 80% ga sabab bo'ladi.

## 4. Infeksiyalar va viruslar

Infeksiyalar saraton holatlarining 15-20% ga sabab bo'ladi. Quyidagi patogenlar alohida e'tiborga loyiq:

**Inson papilloma virusi (HPV):** Bachadon bo'yni saratoni va og'iz bo'shlig'i saratonining asosiy sababi. O'zbekistonda HPV ga qarshi emlash dasturlari cheklangan, bu esa ushbu turdagi saraton holatlarini oshiradi.

Gepatit B va C viruslari: Jigar saratonining 80% ga yaqini ushbu viruslar bilan bog'liq. O'zbekistonda hepatit B yuqori darajada tarqalgan, bu jigar saratoni holatlarini oshiradi.

Helicobacter pylori: Oshqozon saratonining asosiy sabablaridan biri. O'zbekistonda noto'g'ri ovqatlanish va gigiyena muammolari bu bakteriyani tarqalishini kuchaytiradi.

#### 5. Genetik omillar va irsiy xavf

Saratonning 5-10% i genetik mutatsiyalar bilan bog'liq. Masalan, BRCA1 va BRCA2 genlaridagi mutatsiyalar ko'krak va tuxumdon saratoni xavfini 70% gacha oshiradi. Genetik moyillik atrof-muhit va turmush tarzi omillari bilan birgalikda xavfni yanada oshiradi. O'zbekistonda genetik skrining dasturlari cheklangan, bu erta tashxisni qiyinlashtiradi.

#### 6. Yoshlardagi saratonning o'sishi

Yoshlarda (50 yoshgacha) saraton holatlari 1990-2019-yillarda 79% ga oshdi. Bu jarayonda quyidagi omillar muhim:

Ichak mikrobiomining buzilishi: Fast-food va shakarli ichimliklar ichak mikrobiotasini o'zgartirib, kolorektal saraton xavfini oshiradi.

Surunkali stress: Doimiy stress va uyqusizlik immun tizimini zaiflashtiradi, bu saraton xavfini oshiradi.

Reproduktiv o'zgarishlar: Kech tug'ish yoki farzand ko'rmaslik ko'krak va tuxumdon saratoni xavfini oshiradi.

#### 7. Urbanizatsiya va zamonaviy hayot tarzi

Shaharlarda yashash saraton xavfini oshiradi:

Havoning ifloslanishi: Avtomobil gazlari va sanoat chiqindilari o'pka saratoni xavfini oshiradi.

Fast-food va qayta ishlangan ovqatlar: Shaharlarda fast-foodning ommalashishi kolorektal va oshqozon saratonini oshiradi.

Stress va uyqusizlik: Tungi smenalarda ishlash gormonal muvozanatni buzadi.

#### 8. Tibbiy diagnostikaning rivojlanishi

Zamonaviy diagnostika (KT, MRT) tufayli saraton erta aniqlanmoqda, bu statistikada holatlar sonining oshishiga olib keladi. O'zbekistonda skrining dasturlari kengaymoqda, lekin qishloq joylarida cheklangan.

#### 9. Iqtisodiy va ijtimoiy omillar

Past daromadli mamlakatlarda sog'liqni saqlash xizmatlariga kirish cheklanganligi sababli, saraton erta tashxis qilinmaydi. O'zbekistonda onkologik markazlarning yetishmasligi va qimmat davolash usullari muammo hisoblanadi.

#### 10. Iqlim o'zgarishi

Iqlim o'zgarishi UV nurlanishini kuchaytirib, teri saratoni xavfini oshiradi. Suv va oziq-ovqatning pestitsidlar bilan ifloslanishi ham saraton xavfini oshiradi.

Xulosa: Onkologik kasalliklarning yildan-yilga ko'payishi aholining qarishi, turmush tarzi, atrof-muhit, infeksiyalar va iqtisodiy omillar bilan bog'liq. Yoshlardagi

saratonning o'sishi tashvishli bo'lib, bunga zamonaviy hayot tarzi va ekologik muammolar sabab bo'lmoqda. O'zbekistonda saratonning oldini olish uchun quyidagi choralar zarur:

1. Tamaki va spirtli ichimliklardan voz kechish.
2. HPV va gepatit B ga qarshi emlash dasturlarini kengaytirish.
4. Ekologik muhofaza choralari kuchaytirish.
5. Aholining saraton haqidagi xabardorligini oshirish.

#### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:**

1. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST). (2022). Cancer Fact Sheet. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/cancer>
2. Ugai, T., et al. (2022). Is early-onset cancer an emerging global epidemic? *Nature Reviews Clinical Oncology*, 19, 656-673.
3. Xalqaro Saraton Tadqiqotlari Agentligi (IARC). (2020). Global Cancer Observatory. <https://gco.iarc.fr/>
4. Narod, S. A. (2019). BRCA mutations and breast cancer risk. *Nature Reviews Cancer*, 19(10), 559-569.
5. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi. (2023). Onkologik kasalliklar statistikasi. <https://ssv.uz/>
6. American Cancer Society. (2023). Tobacco and Cancer. <https://www.cancer.org/cancer/cancer-causes/tobacco-and-cancer.html>
7. Kun.uz. (2022). O'zbekistonda saraton kasalliklari: sabablar va profilaktika. <https://kun.uz/uz/news/2022/02/04>
8. Sung, H., et al. (2021). Global Cancer Statistics 2020: GLOBOCAN Estimates. *CA: A Cancer Journal for Clinicians*, 71(3), 209-249.
9. World Health Organization. (2023). Air Pollution and Cancer. <https://www.who.int/news-room/feature-stories/detail/air-pollution-and-cancer>
10. Loomis, D., et al. (2013). The carcinogenicity of outdoor air pollution. *The Lancet Oncology*, 14(13), 1262-1263.